

Antropologia a teoria wychowania fizycznego

Wiesław Osiński

ANTHROPOLOGY AND THE THEORY OF PHYSICAL EDUCATION. The theory of physical education is presented as a discipline on the border line between pedagogics and biology of man. In this understanding it is not a part of anthropology of sports although it shows many convergences with it.

Przy podjęciu zagadnienia zarysowanego w tytule niezbędne staje się rozważenie podstawowych kwestii metodologicznych. W odniesieniu do antropologii problemy konkretyzacji przedmiotu badań, oceny występowania wiarygodnych metod badawczych czy funkcjonowania własnej terminologii (jeśli uznać za miarodajne te tradycyjnie wymieniane warunki racji istnienia dyscypliny naukowej) nie bardzo leżą w naszych kompetencjach. We wstępie ograniczymy się jedynie do ogólnego scharakteryzowania zakresu zainteresowań teorii wychowania fizycznego.

Teoria wychowania fizycznego ma w Polsce bogatą tradycję, a jej twórcami byli dwaj wielcy uczeni epoki Oświecenia - G. Piramowicz i J. Śniadecki. Najczęściej teorię wychowania fizycznego pojmuje się jako wysoce wyspecjalizowaną gałąź pedagogiki, a wielu teoretyków zagadnienia

przyznaje jej wręcz pozycję centralną w kształceniu kadr na potrzeby wychowania fizycznego. Stąd zresztą sądzymy, iż prześledzenie relacji zachodzących między teorią wychowania fizycznego a zajmującą tradycyjnie już istotne miejsce w kształceniu wychowawców fizycznych antropologią może być z różnych punktów widzenia interesujące. O odrębności, istocie, jak i zadaniach teorii wychowania fizycznego stanowią cztery płaszczyzny: 1) powinności i postulatów (ideały, cele i funkcje wychowania fizycznego), 2) warunków skuteczności procesu wychowania fizycznego, 3) doboru sposobów i środków działania, 4) organizacji i realizacji procesu wychowania fizycznego.

Próbując natomiast w jednej z wcześniejszych prac obrać możliwie najbardziej zgodny ze współczesnymi tendencjami sposób sformułowania definicji sprawozdawczej wychowania fizycznego, zaproponowaliśmy następujące ujęcie: wy-

chowanie fizyczne stanowi zamierzoną i świadomą działalność, ukierunkowaną na wytworzenie właściwego zespołu postaw i nastawień, związane z nimi przekazywanie podstawowych wiadomości, a także na hartowanie na bodźce środowiskowe oraz zdobycie umiejętności i sprawności, które łącznie wyznaczają zachowanie człowieka w stosunku do jego fizycznej (cielesnej) postaci - OSIŃSKI [1981]. Tak więc wszelkie zabiegi i ćwiczenia, nakierowane bezpośrednio i wyłącznie na ciało, choćby niosły ze sobą - co założmy - drogocenne i wyjątkowe korzyści zdrowotne czy sprawnościowe, w istocie pozostają jedynie tym, czym są, a ich skutki nie wykraczają poza te kategorie, które da się wyrazić w języku nauk biologicznych. O tym, czy mamy do czynienia z rzeczywistym wychowaniem (także i fizycznym) decyduje fakt wytworzenia się równocześnie odpowiednich postaw, przekonań, poglądów i aspiracji. Istotne jest, czy działania nasze dokonały zmiany w świadomości, czy bogatsza stała się osobowość wychowanka, czy zmienił się jego stosunek - w tym przypadku - do zdrowia, sprawności ruchowej, higieny ciała itp. Tak też odczytujemy dzisiaj sens wypowiedzi: "wychowanie fizyczne daje się scharakteryzować ostatecznie raczej stanem umysłu niż zastosowaniem takiej czy innej techniki" [*Światowy Manifest o Wychowaniu Fizycznym* 1972].

Oczywiście przedstawione tu w skrócie przemiany w sposobie pojmowania wychowania fizycznego nie mają bynajmniej charakteru wyłącznie werbalnego. Jako takie, kwestie te rzutują na zagadnienia dalece ogólniejsze, jak np. określenie pola zainteresowań penetrujących wychowanie fizyczne dyscyplin naukowych, a w tym zarówno teorii wychowania fizycznego, jak i, w pewnej mierze, antropologii.

Wybitny uczony, twórca nowoczesnego

kształcenia w zakresie wychowania fizycznego, patron poznańskiej AWF - E. Piasecki tak pisał w 1935 roku w *Zarysie teorii wychowania fizycznego*: "Antropologia jest jedną z młodszych nauk. Nic dziwnego zatem, że niektóre jej zastosowania - między innymi zastosowania wychowawcze - są stosunkowo świeże i w wielu szczegółach czekają na dokładniejsze opracowanie. Mimo wszystko jednak to, co dziś możemy ustalić w naszej dziedzinie z punktu widzenia antropologicznego, przedstawia wiele poważnych wskazań". Zaś w innym miejscu wskazywał bardziej precyzyjnie: "Antropologia ustala typy rasowe i konstytucyjne, badając właściwą każdemu z nich sprawność fizyczną i psychiczną i dając w ten sposób możliwość ich odrębnego traktowania wychowawczego" [PIASECKI 1935].

Zarówno współcześni E. Piaseckiemu, jak i wszyscy inni, co bardziej znaczący teoretycy wychowania fizycznego korzystali z ustaleń wiedzy antropologicznej i w ich kontekście starali się rozpatrywać uwarunkowania procesu wychowania fizycznego. Ogólnie rzecz ujmując, antropolog winien wylawiać problemy na interesującym go polu, opisywać strukturę oraz czynniki warunkujące. Natomiast teoretyk wychowania fizycznego projektuje same działania i w tym celu dobiera najbardziej optymalne środki i metody postępowania, które mogą służyć temu, aby czynić jednostkę ludzką coraz bardziej świadomą potrzeb troski o swoje ciało, zahartowaną, sprawną i w ogóle - możliwie jak najbardziej w tym sensie doskonałą. Gdyby w tym miejscu przyjąć za słuszny podział różnorodnych dyscyplin naukowych na teoretyczne i stosowane, to rozważania antropologów wykazują znamiona zarówno pierwszych, jak i drugich, a z kolei w teorii wychowania fizycznego stwierdzić by

trzeba wyraźną dominację potrzeb praktycznych.

Jeśli z kolei przyjąć, że "antropologia jest nauką badającą człowieka jako biologiczne podłoże zjawisk społecznych, a także biologiczne skutki tych zjawisk" [DROZDOWSKI 1984], to właśnie zagadnienia wychowania fizycznego wydają się dla antropologa szczególnie interesującym polem obserwacji. Bo przecież akurat w tym punkcie, gdzie kultura spotyka się z naturą, a wychowanie odnosi się do ciała, zasadza się autonomia dziedziny fizycznego wychowania człowieka. Tu przejawiają się jego specyficzne cele i wszelka racja oraz sens wyodrębnionego traktowania. Uznawszy wcześniej za atrybut każdego wychowania działalność ukierunkowaną w pierwszej kolejności na kształtowanie osobowości, musimy pamiętać, że antropologia (antropologia fizyczna) nie jest w stanie powiedzieć nam nic o skutkach procesu wychowania fizycznego wyrażających się w kategoriach: wiedzy, postaw i motywacji czy potrzeb i nawyków. W istocie przecież bliższa jest jej sfera relacji: siły natury-organizm lub siły społeczne-organizm, aniżeli sfera relacji: siły społeczne-osobowość. Zwracając uwagę na te względy, bynajmniej nie mamy na celu pomniejszania roli i znaczenia antropologii na gruncie wychowania fizycznego, a jedynie chodzi nam o to, aby wskazać, że skutków tego procesu nie można wyrażać wyłącznie w kategoriach biologicznych. Wszakże proces wychowania fizycznego to nie to samo co "ćwiczenia ruchowe", "kształtowanie ciała" czy "trening motoryczny". W wychowaniu fizycznym skutki perspektywiczne, wyrażające się w trwałym obyczaju "co do zdrowia i sił", są tyleż ważne co i efekty doraźne.

Gdyby wskazać, jakiego rodzaju przesłanki wiedzy z zakresu antropologii wyda-

ją się cenne dla zrozumienia i efektywnego prowadzenia procesu wychowania fizycznego, to pojawiłyby się tu kwestie zarówno z obszaru antropologii ontogenetycznej, antropologii populacyjnej, jak i antropologii filogenetycznej. Zagadnienie zakreslenia obszaru wiedzy antropologicznej na potrzeby wychowania fizycznego ma już wcale bogate piśmiennictwo i stąd czujemy się zwolnieni z konieczności jego szczegółowego relacjonowania. Przykładowo jedynie zauważmy, że pozornie odległe od dydaktyki kwestie rytmu dobowego, sezonowego itp. mogą rzutować na zagadnienie sterowania okresami pracy i wypoczynku. Znajomość z kolei zjawisk akceleracji i przemian zachodzących w okresie dojrzewania biologicznego może zapobiec niektórym konfliktom międzypokoleniowym oraz ułatwić bezpośredni kontakt z wychowankami. Poznanie procesów zdeterminowania rozwoju somatycznego i motorycznego przez czynniki genotypowy i środowiskowy może umożliwić lepsze zrozumienie mechanizmu powstawania i utrzymywania się ogromnego zróżnicowania wewnątrzpopulacyjnego, mimo wielostronnych i intensywnych zabiegów dydaktyczno-wychowawczych [WOLAŃSKI 1983].

Metodykę badań wypracowaną przez antropologów przyswajano na potrzeby wychowania fizycznego na tyle intensywnie i wielostronnie, że H. MILICEROWA [1975], relacjonując efekty tej symbiozy naukowej, wskazywała nawet na pewną przesadę w rozbudowie problematyki. Zbytnią koncentracją na zagadnieniach antropologicznych, zdaniem wspomnianej autorki, przyniosła w pewnym okresie "szkody dla innych metod i innych zagadnień, leżących na styku z innymi dyscyplinami wiedzy". W klasycznych badaniach antropologicznych znacząco uczestniczyli

również teoretycy wychowania fizycznego: R. Trześniowski, L. Denisiuk, R. Przewęda, S. Pilicz i inni. Najczęściej swoje zainteresowania skupiali oni wokół tworzenia norm rozwojowych, które stanowiły pomocniczy układ odniesienia w diagnozach dotyczących rozwoju fizycznego i motorycznego. Badano również dynamikę zmian sprawności fizycznej w zależności od wpływów różnorodnych czynników środowiskowych oraz intensywności ćwiczeń fizycznych. Wiele prac poświęcono także analizom mającym na celu znalezienie biologicznych prawidłowości czy praw odpowiedzialnych za obserwowane zróżnicowanie w obrębie właściwości motorycznych. Dodajmy też, iż byli nawet tacy teoretycy wychowania fizycznego, którzy intensywnie rozwijając zagadnienia, w istocie rzeczy antropologiczne, niewiele równocześnie wnieśli w rozwój samej teorii wychowania fizycznego.

Kwestią - jak zawsze - dyskusyjną jest wartość poznawcza i użyteczność praktyczna dotychczas prowadzonych poszukiwań. Podejmując się ryzyka oceny dorobku antropologii obok niewątpliwych osiągnięć, głównie na polu przenoszenia informacji z różnych subdyscyplin antropologicznych oraz transponowania w obszar wychowania fizycznego im właściwych metod badawczych, zauważamy, iż zbyt często powielano obserwacje, prowadząc w istocie podobnie ustawione badania, a poddając im jedynie inne grupy osób. W sporządzonym w 1971 roku przez grono ekspertów FIEP, a wspomnianym już wcześniej, *Światowym Manifestie o Wychowaniu Fizycznym* m.in. pisało: "Możemy wyrazić ubolewanie, że dotychczasowe prace ośrodków badawczych szły wyłącznie w kierunku poznania krańcowego wysiłku i adaptacji organicznej i psychicznej do trudnych warunków (prace na dużej wysokości, pod wodą itp.), a nie

wychodziły naprzeciw podstawowym problemom wychowania fizycznego i sportu masowego". Naszym jednak zdaniem od tych zastrzeżeń można w zasadzie w pełni uwolnić tzw. antropologię sportu. Chociaż niewątpliwie właśnie badania zespołów sportowych, z uwagi zapewne na występującą tu kumulację i ostrość wielu zjawisk, były podejmowane zdecydowanie najczęściej. Trzeba też pamiętać, że spostrzeżenia zrodzone na gruncie obserwacji wyselekcjonowanych zespołów sportowych niewiele zwykle wnoszą do zrozumienia zjawisk występujących w procesie powszechnego wychowania fizycznego.

Jeśli by z kolei podjąć się podania egzemplifikacji zagadnień, które leżąc na pograniczu teorii wychowania fizycznego i antropologii wymagają pilnie bliższego wyjaśnienia, to pozwolimy sobie wypuklić kwestie morfologicznych uwarunkowań motoryczności ludzkiej. Do stosunkowo nielicznych w tym obszarze należą na przykład badania poświęcone analizie zależności między cechami morfologicznymi a właściwościami motorycznymi u osób w różnych okresach ontogenezy. Slabo dotąd poznane są morfologiczne uwarunkowania takich dyspozycji, jak: koordynacja ruchowa, równowaga obrotowa i statyczna, pamięć ruchowa, celność ruchu itp. Liczne braki wykazuje również nasza wiedza o konsekwencjach zjawiska dymorfizmu płciowego w obrębie powiązań morfologii i motoryki człowieka. Wskazać by trzeba również, że w niewielkim tylko stopniu potrafimy przewidywać konsekwencje treningu w zależności od osobniczych odmienności morfologicznych. W tej sytuacji uważamy, że problematyka morfologiczna na polu zainteresowań wychowania fizycznego ma nadal istotne zadania, których rozwiązanie staje się niezbędne dla tworzenia naukowych podstaw

wiedzyouwarunkowaniach motoryczności.

Przy podsumowaniu zagadnienia relacji zachodzących między antropologią a teorią wychowania fizycznego, szczególnego uwypuklenia - jak sądzimy - wymaga stwierdzenie, iż dla prowadzenia procesów wychowania, nauczania i fizycznego kształcenia, znajomość praw rozwojowych jest oczywiście niezbędna i wręcz nieoceniona, ale wcale nie wystarczająca. Tak więc antropologia nie tyle bezpośrednio wytycza sposób postępowania w procesie wychowania fizycznego, ile jest dla teorii tej dziedziny nauką pomocniczą. "Wychowanie bowiem - pisała w *Psychologii rozwojowej* M. ŻEBROWSKA [1973] - nie polega na biernym dostosowaniu poczynań pedagogicznych do rzekomo od nas niezależnego przebiegu procesu rozwojowego, ale na czynnym kierowaniu tym procesem dla osiągnięcia ważnych społecznie celów wychowania". Tak więc teoretyk wychowania fizycznego, licząc się z prawami rozwoju osobniczego, winien starać się równocześnie

nie wyrzucić na ten rozwój wpływ jak najbardziej pożądany.

Piśmiennictwo

- DROZDOWSKI Z., 1984, *Antropologia sportowa*, Warszawa-Poznań.
- MILICEROWA H., 1975, *Adaptacja metod stosowanych w antropologii do badań w wychowaniu fizycznym*, [w:] *Metodologia pracy naukowej*, B. Karolczak-Biernacka red., Warszawa.
- OSIŃSKI W., 1981, *O pojmowaniu wychowania fizycznego*, *Kultura Fizyczna*, 7-8, 5.
- PIASECKI E., 1935, *Zarys teorii wychowania fizycznego*, Lwów.
- Światowy Manifest o Wychowaniu Fizycznym*, 1972, *Kultura Fizyczna*, 1, 24.
- WOLAŃSKI N., 1983, *Rozwój biologiczny człowieka*, Warszawa.
- ŻEBROWSKA M., 1973, *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa.

Referat wygłoszony na Konferencji Antropologicznej w Białejewku, we wrześniu 1985 r.

S u m m a r y

The work attempts to carry out an analysis of the relations which can take place between the range of interest of anthropology and the theory of physical education. The essence and tasks of the theory of physical education has been shown being interpreted as a discipline fringing upon pedagogics and biomedical development bases and education. It was found that the problems of semantic character (e.g. the interpretation of the notion of physical education) can seriously project on the determination of the research problems penetrating the physical education discipline, including both the theory of physical education and in some measure also the so called anthropology of sports.

The problems of physical education (physical culture) seem to be a particularly interesting field of observation for an anthropologist since in the place where the culture meets with nature, and the education refers to the body, there starts the autonomy of the field of physical education of man. At the same time for many years nominal theoreticians of physical education have been undertaking the classical problem from the field of physical anthropology, sometimes contributing even more to its development than to the theory of physical education itself. The paper shows in what measure the recognition in the field of the basic biological phenomena facilitates the direct control of the processes of upbringing, teaching and physical education. Anthropology is in this sense an auxiliary science for physical education theory.